

Millî Görüş Teşkilatı'nın Almanya'da Din Eğitimi Çalışmaları*

Atiye Emiroğlu Bayir**

Necmi Uyanık***

ORCID-0000-0002-5077-3015 ORCID-0000-0003-3692-3168

Öz

Avrupa'ya 1960'lı yıllardan itibaren başlayan ve günümüze doğru artarak devam eden Müslüman göçü, din eğitimi alma ihtiyacını doğurmuştur. İlk göçlerin yaşandığı dönemlerde Müslüman cemaat, kendi olanaklarının el verdiği çerçevede ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Bu süreçte oluşmaya başlayan çeşitli İslâm cemaatleri de Müslüman nüfusun din eğitimi alması için farklı çalışmalara müracaat etmiştir. Avrupa'da, Avrupa Millî Görüş Teşkilatı (AMGT) adıyla bilinen teşkilat; dini, sosyal ve kültürel etkinliklerle birlikte İslâm'ın öğrenilmesi ve öğretilmesi bağlamında faaliyet yürütmüş, sonraki süreçte tüm topluma hizmet vermeyi amaç edinerek adını, İslâm Toplumu Millî Görüş (IGMG) olarak değiştirmiştir. Diyanet İşleri Türk İslâm Birliği (DİTİB) ve benzeri tüm cemaatlerle ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'yla yakın ilişkiler içinde bulunan teşkilat, Müslüman nüfusa önemli hizmetler sunmaya devam etmektedir. Bu çalışmada, öncelikle IGMG'nin Almanya'daki faaliyet alanları, ardından da bu teşkilatın Alman nüfusuna ve Müslüman cemaate yönelik etkisi incelenecektir. Deskriptif yöntemin kullanılmış olduğu bu makalede, Millî Görüş Teşkilatı'nın Türkiye'deki oluşumuna kısaca değinilerek teşkilatın; Almanya'da kuruluş aşamaları, İslâm din eğitimine yönelik çalışmaları, Alman kamuoyunun teşkilata yönelik yaklaşımı ve bugünkü durumu hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Toplumu Millî Görüş, Din Eğitimi Faaliyetleri, Müslüman Nüfus, Alman Kamuoyu

Gönderme Tarihi:25/02/2020

Kabul Tarihi:29/03/2020

*Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesi'nde 31-01 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilen IV. Uluslararası Türk Alman İlişkileri Sempozyumu "Almanya'da Bir STK ve Din Eğitimi Çalışmaları" başlığıyla sunulan bildirinin, geliştirilmiş halidir. This study was carried out at Akdeniz University between the dates 31-01 2019 IV. It is a developed version of the paper presented at the International Turkish German Relations Symposium titled "An NGO and Religious Studies in Germany".

** Dr. Öğrt. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Ermenek M.Y.O., E-Mail:aemiroglu@gmail.com

*** Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Mail:necmiuyanik@hotmail.com

Religious Education Studies of the National Vision Organization in Germany

Atiye Emiroğlu Bayir

Necmi Uyanık

ORCID-0000-0002-5077-3015

ORCID-0000-0003-3692-3168

Abstract

The immigration of Muslim people to Europe that started in the 1960s and continued increasingly up to the present day created the need for religious education. During the first immigrations, the Muslim community tried to meet its needs within the bounds of its own means. Various Islamic communities beginning to form in this process also carried out different activities in order to provide religious education for the Muslim population. European MilliGörüş (National Vision) Organization (AMGT), performed activities related to the learning and teaching of Islam as well as religious, social and cultural activities. Later, the organization changed its name into Islamic Community (IslamischeGemeinschaft) MilliGörüş (IGMG) with the aim of serving to the whole society. The organization, being in close relations with the Turkish Islamic Union for Religious Affairs (DİTİB) and all similar communities and Nongovernmental Organizations, continues to provide important services to the Muslim population. The primary purpose of this study is to reveal the contribution of the Islamic Community Milli Görüş (IGMG) Organization to German society. In this study, firstly the fields of activity of IGMG in Germany, and then the effect of this organization on the German population and Muslim community will be analyzed. In this article descriptive method is used and the formation of the Milli Görüş Organization in Turkey will be mentioned briefly, then evaluations will be made on the establishment stages of the organization in Germany, activities of the organization related to the Islamic religious education, the approach of the German society towards the organization and its current situation.

Keywords: Islamic Community Milli Görüş (National Vision), Religious Education Activities, Muslim Population, German Society.

Received Date: 25/02/2020

Accepted Date: 29/03/2020

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ВЗГЛЯДА НАЦЕЛЕНАЯ НА РЕЛИГИОЗНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ГЕРМАНИИ

РЕЗЮМЕ

Мусульманская иммиграция, которая началась в Европе с 1960-х годов и продолжается по сей день, увеличила потребность в религиозном образовании. Во время первых миграций мусульманская община пыталась удовлетворить свои потребности в рамках своих собственных возможностей. Различные исламские общины, которые начали формироваться в этом процессе, также обращались к различным исследованиям с целью получения религиозного образования для мусульманского населения. В Европе эта организация, известная как Milli Görüş Teşkilatı (Европейская Организация Национального Взгляда National Vision) действовала в контексте изучения и обучения ислама как с религиозной так и социальной и культурной деятельностью, но в последствии изменила свое название на İslam Toplumı Milli Görüş (Национальные Взгляды Исламского Сообщества), стремясь служить уже всему обществу. Организация, имеющая тесные связи с религиозными делами Турецкого Исламского союза (DİTİB) и всеми аналогичными общинами и неправительственными организациями (НПО), продолжает оказывать важные услуги мусульманскому населению. В этом исследовании, во-первых, будут рассмотрены области деятельности Организации Национального Взгляда Исламского Общества в Германии, а затем влияние этой организации на немецкое население и мусульманское общество. В этой статье описывается ссылка на формирование Организации Национального Взгляда в Турции и описание создания исследования по исламскому религиозному образованию Германии, подход немецкого общественного мнения к организации и ее текущее положение.

Ключевые слова: Национальные Взгляды Исламского Сообщества, Деятельность религиозного образования, общественное мнение

Получено: 25/02/2020

Принято: 29/03/2020

Giriş

31 Ekim 1961 günü Almanya'nın Bonn kenti yakınlarındaki Bad Gosdesberg'de atılan imzalar ile resmen başlatılan Türk İşçi Göçü, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki önemli bir sosyolojik olaydır. Döneme ait en çok bilinen “*Türklerin Sirkeci'den bindiği trenler...*” diye başlayan cümlelerdir. Oysa bu tarihi olayın merkezindeki insan unsuru yarım asrı aşan zaman dilimi içerisinde 3,5 milyon Türkçe konuşan insan grubunu dini, dili, kültürü ve kimliği ile ortaya çıkaracağını o yıllarda ne Türk ne de Alman tarafı hesap edebilmiştir.¹ Bu bağlamda başlangıçta hiç düşünülmeyen dini inanç ve mabetler konusu ilk yılların kargaşasında bazen gündeme gelse de pek üzerinde durulmamıştır. Türkiye tarafı olayın sadece maddi yönüne bakarak hızlı bir yoldan işçi dövizlerini ülkeye transferi için çaba harcarken dönemin Alman endüstrisi ise kazancına kazanç katmak amacı ile işçilerden daha fazla verim alma gayesi ile vardiyalara yeni vardiyalar eklemenin yollarını aramıştır.²

Almanya'ya işçi göçü, Almanya için bir anda yüz binlerce Müslüman'ın ülkeye gelmesi olarak ortaya çıkarken, Türkiye için yine yüz binlerce Müslüman Türk'ün de ülke dışına çıkmasıdır. Türklerin tarihindeki en büyük insani göç hareketi olan 1961 yılındaki Türk işçi göçü uzun vadede her iki ülke için de son derece önemli gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Bu göçün sonucu olarak ortaya çıkan ve hala devam eden nesillerden toplumun her safhasındaki başarılı isimler ve kurumlar Türklerin Almanya'daki kalıcılığına önemli katkı sağlamışlardır. Almanya'da Müslümanları tanıtan, ülkenin sosyokültürel hayatına katkı sağlayan ve İslam'ın bu ülkede kabul görmesinde en önemli gayreti gösteren Türk İşçilerinin ortaya çıkan örgütlenmelerinin geldiği nokta artık İslam Dini'nin temsili noktasına doğru ilerlemektedir.

Türk-Alman ilişkilerine de önemli katkılar sağlayan ve bu alanda ortaya koyulan iyi komşuluk ilişkilerinde de önemli bir etken olan Türk işçilerinin Almanya serüveninin içinden çıkan dini örgütlenmeler Türklerin kendi kimliklerini muhafazasında da önemli bir rol oynamıştır.³

¹Latif Çelik, *Göç Türkler – Almanya'da 50 Yıl*, Almanya –Würzburg: IKG Yayınları, 2012, 22.

²Latif Çelik, “Yarım Asırlık Türk Göçü'nün Türkiye ve Almanya'ya katkıları”, *Bielefeld Kültür Derneği konferansı*, Öztürk Gazetesi, Bielefeld – 2012.

³Çelik, “Yarım Asırlık Türk Göçü'nün Türkiye ve Almanya'ya Katkıları”, 82.

Makalede, Türk Toplumunun Almanya'daki ilk dini ve kültürel örgütlenmelerinden olan eski adı ile AMGT (Avrupa Milli Görüş Teşkilatı)⁴ bilimsel anlamda incelenerek ortaya çıkışı, teşkilatlanması, kurumsal kimliği, oluşumu ve Alman Toplumunu ile ilişkileri incelenecektir. Araştırma çerçevesinde Milli Görüş Teşkilatı'nın felsefesini anlamak ve tanımlamak amacıyla Necmettin Erbakan'ın kaleme aldığı "Davam" adlı eseriyle birlikte makaleleri, Almanya'da Milli Görüş Teşkilatı tarafından düzenlenen programlarda yapmış olduğu konuşmalar ve hayatının anlatıldığı belgeseller incelenip değerlendirilmiştir. Ayrıca IGMG'nin resmi sitesi de incelenerek teşkilatın yapısı ve din eğitimiyle ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi elde edilmiştir. Bu araştırmaların dışında internet ortamında mevcut olan konuyla alakalı her türlü Türkçe ya da yabancı dilde yazılmış makale ve tezler, irdelenerek araştırmaya dâhil edilmiştir. Telif eserlerinde incelenip değerlendirmeye alındığı çalışma tarafsız bakış açısıyla kaleme alınmış deskriptif bir araştırmadır.

1. Milli Görüş Teşkilatı'nın Almanya'da Oluşumu

Almanya'ya işçi göçü Türk ve Alman Devleti açısından ekonomik sebeplere dayanmaktadır. İlk başlarda geçici olarak gurbete gönderilen işçiler yeni bir kültürle tanışmanın zorluklarını derinden hissetmiştir. Yeni bir kültürün içinde eriyip yok olmaktan korkan gurbetçiler, kendi kültürel değerlerine daha sıkı bağlanarak Alman kültürünün içinde var olma mücadelesine girişmiştir. Zamanla gurbetçi işçilerin Almanya'ya kalıcı olarak yerleşmeleri Türkiye'de bıraktıkları ailelerini de gurbete getirme gereğini doğurmuştur. Bu süreçte Almanya'ya yapılan göçler işçi ve işçi ailelerinin göçünü gündeme getirmiştir.⁵ Milyonlarca Türk'ün Almanya'ya göçü Alman toplumu açısından, günümüze kadar süren değişimlerin başlangıcı olmuştur. Artık sadece Türkler değil Almanlar da farklı kültürlerin etkisi altına girmiştir. Müslüman Türklerin kültürlerinde önemli yere sahip olan ve makalenin konusunu da teşkil eden din eğitimi alma ve din adamlarına duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmış ve Türkler ilk günlerde bu ihtiyaçlarını karşılamak için kendi ibadet yerlerini açmaya ve bunun için de Alman Anayasası çerçevesinde Alman Devleti'nden onay alabilmenin yollarını araştırmaya başlamıştır.⁶ Alman Anayasası, din eğitimi ve öğretimini yasalarla garanti

⁴ Milli Görüş Hareketi olarak da adlandırılır.

⁵ Mehmet Gökhan Genel, "Almanya'ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınındaki İzdüşümü Sirkeci Garı'ndan Munchen Hauptbahnhofa", *Selçuk Üniversitesi Dijital Arşiv Sistemi* 8, sy. 3 (2014) : 1-38.

⁶ Hakkı Maviş, *Almanya-Avusturya ve Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1970, 42-50.

altına almaktadır.⁷ Bunun için dini yapıların bir cemaat altında toplanması ve bu cemaatin o dini yapının çoğunluğu tarafından kabul görmüş ve sürekliliğin olması gerektiği şartı bulunmaktadır. İslâm toplumunun bu şekilde bir cemaat yapılanması bulunmadığı için İslam din eğitiminin verilmesi açısından bazı sıkıntılar yaşanmıştır.⁸ Bu sıkıntılar günümüzde de devam etmektedir. Aslında bu sıkıntıları sadece Alman Anayasasıyla açıklamak da doğru sayılmaz. Nitekim Hristiyan kimliğin çoğunlukta olduğu bir ülkede azınlık konumunda bulunan Müslümanların din eğitimi alma isteklerinin Alman siyaseti, bir diğer söylemle partiler tarafından da desteklenmesi gerekmektedir. Almanya'nın eyaletler şeklinde organize olmasından dolayı Müslümanlara ve onların din eğitimi alma isteklerine yönelik uygulama ve davranışlar da farklılık göstermektedir.⁹

Almanya'da büyük bir nüfusa sahip olan ve yüzde sekseni Müslüman Türklerden oluşan Müslüman nüfus, Alman Devleti'nin tanıdığı bir topluluk oluşturamamıştır. Tanınmış dini cemaatler, devlet sübvansiyonları, devlet okulları ve diğer sosyal yardım kuruluşlarına erişim gibi toplumun önemli kurumlarında haklar ve imtiyazlar almaktadır. Ancak Müslümanlara ait böyle bir cemaat yapılanmasının olmaması, onların bu imtiyazlardan faydalanamamalarına neden olmaktadır.¹⁰ Bu bağlamda Türkiye'den ya da başka ülkelerden Almanya'ya gidip oraya yerleşen Müslüman nüfus başlangıçta kendi dini bilgileriyle çocuklarına din eğitimi vermeye çalışmış ve apartman depolarını ya da bahçelerini ibadet mekânları olarak kullanmıştır.¹¹

Zamanla cemaatler oluşmuş ve Müslüman halkın hem ibadet etmelerini hem de çocuklarına din eğitimi vermelerini sağlamak amacıyla çalışmalar içinde bulunulmuştur. Almanya Milli Görüş Teşkilatı da bu çerçevede tarih sahnesinde yerini almıştır.¹² STK ve Dini Cemaat olarak şekillendirilmiş olan dini cemaat, 1971 yılında Köln'de kurulmuştur. 1995 yılında İslam Toplumu Milli Görüş (IGMG) olarak adlandırılan

⁷ Ramazan Akkır, "Modern Zamanlarda Ulus-Devlet ve Din-Devlet İlişkilerinin Batı Dünyası Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 1 (2018):113-115.

⁸ Mehmet Bahçekapılı, *Avrupa'da Din Eğitimi*, (yersiz ve tarihsiz), Önder Yayınları, 92-93.

⁹ Claus Hofhansel, "Accommodating Islam and the Utility of National Models: The German Case", *West European Politics*, 33:2, (2010): 191-207.

¹⁰ Mathew Andrews, "Building Institutional Trust in Germany: Relative Success of Gülen and Milli Görüş", *Turkish Studies* 12, sy. 3 (2011): 511-524.

¹¹ İ.A. Heinz Klautke, "Federal Almanya ve Batı Berlin'de Müslüman Türkler", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/775/9918.pdf>, (05.10.2019).

¹² Tuba Işık Yiğit, "Almanya'da İslâm Din Dersinin Gelişimi ve Müfredat Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, sy.2 (2010): 299-314.

oluşum bu tarihten sonra peyderpey Türk siyasetinden uzaklaşmış ve Avrupa’da yaşayan bütün Müslümanlara hizmet etmek için çalışmalarını sürdürmüştür.¹³

IGMG genel merkez, bölge ve şube hizmetleri şeklinde faaliyetlerini yürütmektedir.¹⁴ Yürüttüğü hizmetler arasında; Almanya’da camilerin kurulması, hac turların düzenlenmesi, sadaka toplanıp dağıtılması ve kurban bayramının düzenlenmesi gibi İslam’ın beş şartının yerine getirilmesi yer almaktadır. Ayrıca dil ve mesleki kurslar, eğitim yardımı ve dini diyalog gibi entegrasyona yönelik faaliyetler yürütmektedir. Teşkilat, dünyadaki yardıma muhtaç yokluk ve çatışma bölgelerindeki Müslümanlara da yardım organizasyonları düzenlemektedir.¹⁵

Yüz elli dört bin üyeye sahip olan teşkilatın üye aidatları, başlıca gelir kaynağıdır. Bağışlar, kermes türü aksiyonlar, amaca matuf bağışlar, kurban, zekât gibi birçok alandan gelir elde edilmektedir. Teşkilat, çocuk kulübünden cenaze fonuna kadar hayatı kapsayan her alanda Ana Teşkilat, Kadınlar Teşkilatı, Kadınlar Gençlik Teşkilatı, Gençlik Teşkilatı, İrşad Başkanlığı, Eğitim Başkanlığı, Hac ve Umre Hizmetleri, Ev sohbetleri, Üniversite öğrencilerine, iş dünyasına, takriben 60’a yakın milletten bir milyon Müslüman’a hizmet sunan Sivil Tolum Kuruluşları (STK) ve dini cemaat olma özelliğine sahiptir. Nitekim sahip olduğu teşkilat ağı sayesinde bir baskı veya çıkar grubu niteliğinde asimilasyon tehditlerine karşı kamuoyu oluşturma gücü, oy verme davranışlarına etkisi, diğer Müslüman ülkelerle diyalog imkânı gibi birçok özelliği içinde barındırmaktadır.¹⁶ Nitekim bu özellikleriyle Avrupa ve Almanya’da bünyesinde barındırdığı Müslüman nüfus ve etki gücünün güçlü olması nedeniyle, yöneticiler ve STK tarafından iletişim kurulması ve dikkate alınması gereken İslami cemaat olma özelliğine sahiptir.

1.2. Milli Görüş Hareketi’nin Fikriyatı

1960’lı yılların sonlarına doğru ortaya çıkan ve Necmettin Erbakan tarafından kurulan Milli Görüş Hareketi, İslami harekettir. Türkiye’de özellikle 1970’ten 2000’li yıllara gelinen süreçte sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda etkisini hissettiren hareket,

¹³ Ahmet Yükleven, “Hollanda ve Almanya’da Devlet Politikaları ve İslâm: Milli Görüş Örneği”, *idealkent* 14 (2014): 88-123.

¹⁴ Elif Öztürk, “Almanya’daki Göçmen Türk Gençlerinin Din Eğitimi Problemleri (Kuzey Ren Vestfalya 10. Sınıf Lise Öğrencileri Örneği)” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015, 56-59.

¹⁵ Ali Aslan Yıldız, Maykel Verkuyten, “We are not terrorists: Turkish Muslim Organizations and the construction of a moral identity”, *Ethnicities* 13, sy. 3 (2013): 359-381.

¹⁶ Bekir Gündoğmuş- Işıl Arpacı, “Almanya’da Türkiyeli Göçmenlerin Entegrasyon Sürecinde Avrupa Milli Görüş’ün Rolü”, *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ASED)* 3, sy.1 (2019): 133-173.

dünyadaki İslami hareketlerin bazılarında da model olmuştur.¹⁷ Batının bilim ve teknolojisinden yararlanmayı kabul eden ancak bunun dışında Batıdan her türlü etkileşimi reddeden fikri anlayış, Avrupa Birliği'ne katılmak yerine Kazakistan'dan Fas'a uzanan bir İslam birliği kurmayı planlanmıştır.¹⁸ Bu birlik, D8 olarak adlandırılan ve AB'ye karşı Müslüman devletlerin birlik, barış ve adil düzen içinde yaşamasını sağlayacak uluslararası düzenin ilk adımı olarak görülmüş ve Erbakan'ın çalışmaları sonucu kurulmuştur.¹⁹

Ahlak ve maneviyatı felsefi temeline yerleştiren, maddi ve manevî kalkınmayı bu temel üzerine inşa eden Milli Görüşün temel karakterinde²⁰; Türk ve İslâm tarihini bünyesinde eriterek adalet, huzur ve barışın hâkim olduğu bir dünya düzeni kurmak hâkimdir. Eğitim sistemi de bu temel üzerinden hareketle kurulmalı yeni nesillere önce ahlak ve maneviyat öğretilmeli akabinde müspet bilimlerle eğitim taçlandırılmalıdır. Nitekim bu sayede tarihiyle gurur duyan, geleneklerini muhafaza eden gençler, batının bilim ve tekniğinden faydalanmakla birlikte bu bilim ve tekniği kendi kültürel değerlerin içinde eriterek yeni keşif ve bulgularla bilimi derinden etkileyecek yenilikler başarmalıdır. Maneviyatı elde etmiş gençlerin komünizm gibi her türlü zararlı oluşumdan uzak duracağı kesin görülen bu anlayışa göre maddi kalkınma da kendiliğinden gerçekleşebilecektir.²¹

Fikir ve inanç özgürlüğünden hareketle sürekli ilerlemeyi hedef edinen felsefi zemininde temel hak ve hürriyetlerin savunucusu konumundadır. Bir medeniyet projesi olarak da adlandırılan bu felsefi anlayışta, her türlü ırkçılık, baskı ve sömürgecilik reddedilir.²² Siyonizm ve kapitalizm karşısında olan ve dünyadaki her türlü kötülüğün bu anlayışlardan çıktığını savunan fikri anlayış bunun dışında her türlü dini inanış ve fikir dünyasını dinlemeye ve anlamaya kapılarını aralamaktadır.²³ Ayrıca hakkı ve haklılığı üstün tutan fikri anlayışta laiklik, herkesin düşünce hürriyetine, vicdan ve

¹⁷ Işıl Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2017, 149- 195.

¹⁸ Ramazan Akkır, "Türkiyede Din ile Siyaset İlişkisi Bağlamında Milli Nizam Partisi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, *Mevzu*, sy. 3 (2020): 115-138.

¹⁹ Uğur Ülger, "Siyasal İslam'ın AB'ye Bakış Açısı: Milli Görüş Hareketi Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29 (2017): 619-632.

²⁰ Talip Tuğrul, "Milli Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri", *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10, sy. 2 (2017): 617-657.

²¹ Halil İbrahim Aşgın, "Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Milli Görüş Hareketi", Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018, 341-344.

²² Serkan Yorgancı, *Milli Görüş (1969-1980)*, Ankara: Pınar Yayınları, 2009, 375-389.

²³ Rahim Ay, "Türkiye'de Siyasal İslâm Düşüncesinde Yahudi İmajı Milli Görüş Örneği", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011, 96-102.

ibadet hürriyetine sahip olması manasında kullanılmıştır.²⁴ Milli Görüş Hareketi, dünyadaki bütün Müslümanların birlik ve beraberliğini ön planda tutan anlayışla hareket etmiş ve bu çerçevede Almanya'ya göç eden ve burada hayatlarının geri kalanını idame ettirmeye çalışan Müslüman Türk ve farklı ırklara mensup Müslümanlarla iletişime geçmeye çalışmıştır. Türk İşçi Derneğinde faaliyet gösterenlerle kurulan irtibat sonucu 1984 yılında AMGT (Avrupa Milli Görüş Teşkilatı) kurulmuş ve teşkilatın adı, 1995 Yılında IGMG (İslam Toplumu Milli Görüş) olarak değiştirilmiştir. 1974 yılından sonra ise Erbakan'la yakın temas sağlanmış ve ortak çalışma imkânları oluşmuştur. 28 Şubat sürecine kadar bu yakınlık devam etmiştir.²⁵

1980'li yılların sonları ile 1990'lı yılların ortasına kadar Erbakan, Avrupa Müslümanları meseleleri konferansları ve benzeri çalışmalarla kıta Avrupa'sında yaşayan bütün Müslüman unsurları bir araya getiren ilmî çalışmalar yapmıştır. Bu toplantıların çerçevesini oluşturan ana tema, Avrupa'da yaşayan Müslümanların haklarını elde etmelerinin nasıl sağlanabileceği ve batıda bin yıldır İslâm'a karşı oluşturulan ön yargının nasıl ortadan kaldırılabilceğine yönelik çözüm aramaktır. Nitekim Avrupa'da yaşayan milyonlarca Müslüman'ın haklarını korurken Batılıların da hatalarını görerek onları uyarmak ve onlara da iyilik yapmak toplantının genel çerçevesini oluşturmuştur.²⁶ Bu toplantılar ve Erbakan'la görüşmeler neticesinde AMGT'nin özellikle 80-90'lı yıllarda Erbakan'dan etkilendiği ve adını bu esinlenmeden kaynaklı "Milli Görüş" olarak belirlediği söylenebilir.²⁷ Yukarıdaki bilgiler ve yapılan araştırma ışığında söylenebilir ki AMGT ve diğer adıyla IGMG, Türkiye'de 1969 yılı sonunda ve Necmettin Erbakan'dan etkilenecek kurulan "Milli Görüş Teşkilatı"nın bünyesinde yer alarak kurulmuştur.²⁸ Ancak değişen zaman ve olayların Avrupa'da kurulan bu teşkilatın çizgisini de değiştirdiği söylenebilir. Nitekim Avrupa'da Avrupalılarla huzur içinde yaşamayı arzu eden Müslüman toplumlar, her türlü siyasi söylemden uzak durmayı tercih etmektedir. Bu nedenledir ki Hıristiyan toplum içinde azınlık konumunda bulunan Avrupalı Müslümanlar, ötekileşmeden ve ötekileştirmeden hukuki zemin çerçevesinde kendi kültürel kimliklerini korumaya çalışmakta ve buna zarar verebilecek her türlü siyasi söylemden uzak durmayı amaç edinmektedir. İslami

²⁴ Samet Reşit Can, "Bir Siyasallaşma Amili Olarak Milli Görüş Hareketi", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2019, 26-49.

²⁵ Gönül Tol, Yasemin Akbaba, "Islamism in Western Europe: Milli Görüş in Germany", *Intersiciplinary Journal of Redearch on Religion* 12, sy. 6 (2016): 1-16.

²⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=na5Ydo6rkAA&t=2058s>, (21.11.2019).

²⁷ Necmettin Erbakan, *Davam*, Ankara: MGV Yayınları, 2014, 203-250.

²⁸ Tuğrul, "Milli Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri", 617-657.

kimliğine sahip çıkarak ev sahibi toplumla barış içinde, kanun ve adalete uygun yaşamayı arzu eden teşkilat, Alman Devleti tarafından İslam cemaati olarak tanınmayı ve Anayasanın tanıdığı her türlü haktan faydalanmayı arzu etmektedir.

2. Milli Görüş Teşkilatının Din Eğitimi Çalışmaları

Almanya’da İslam din eğitimi alma çalışmaları, oldukça uzun bir süreyi ve çabayı ifade etmektedir. Alman hükümetleri tarafından da desteklenen ancak istenildiği gibi sonuçlanamayan bu süreçte, Avrupa’da ve Almanya’da İslam din eğitimi verebilecek dini bir topluluğun olmayışı önemli bir nedendir. Nitekim farklı Müslüman derneklerinin arasındaki gerilim de bu sürecin yavaş ve zor ilerlemesinde göz ardı edilemeyen bir etkiye sahiptir.²⁹ IGMG, cami merkezli bir yapılanmaya sahiptir. Dünya çapında 600 kadar cami, 120’ye yakın resmi okul ve 300 civarında eğitim merkezinde 120 bin öğrenciye eğitim hizmeti sunmaktadır. IGMG’ye ait tüm camiler sosyal mekânlarının yanında anasınıfı ve eğitim merkezidir. Almanya’da ise 320’nin üzerinde cami mevcuttur.³⁰ İki bin civarında teşkilat hizmet sunmaktadır. İhtida etmiş farklı ırka mensup çok sayıda Müslüman bu camilere üyedir ve aileler, cami ve eğitim kurumlarından istifade edebilmektedir.

IGMG’de mevcut hâli ile tüm eğitim programı, Türkçe verilmektedir. Camilerde vaaz dilinin Türkçe verilmesindeki ana neden; dilin muhafaza edilmesinin dinin muhafazasında önemli bir etken olarak görüldüğü içindir.³¹ IGMG, geliştirmiş olduğu eğitim modeli ve eğitim materyalleri ile birçok STK ve dini cemaate katkı sağladığı söylenebilir. IGMG’nin eğitim materyalleri farklı dillere çevrilmek suretiyle çeşitli kurumlarca eğitim materyali olarak kullanılmaktadır. Her yaşta ve seviyede, cinsiyette insan için eğitim imkânı sunan teşkilatın eğitim modelinin kaynağını, kurulduğu ülkelerin resmi eğitim sisteminin bir benzeri oluşturmaktadır. Anasınıfı müfredatından sonra temel bilgiler 1-2-3 ve 4 olarak 15 yaşına kadar olan yaş dilimi için müfredat işlenmekte, gençlik çağına giren ergenler için ayrıca eğitim, kamp, seminer, ev sohbeti, sosyal aktiviteler olmak üzere çok sayıda ve çok çeşitli aktiviteler düzenlenmektedir. Giderek zayıflayan Türkçenin muhafaza edilmesi için çift dilli anaokul projeleri geliştirilmiş durumdadır.

²⁹ Hofhansel, “Accommodating Islam and the Utility of National Models: The German Case”, 191-207.

³⁰ İsa Kurtbay, “Almanya’da Din Devlet İlişkisi Bağlamında Müslüman Toplumu”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 10, sy. 19 (2016): 241-258.

³¹ IGMG’de tüm eğitim programı <https://www.igmg.org/tr/bildung/>, (19.11.2019).

Avustralya, Kanada, Avusturya, Fransa, Hollanda, Danimarka, Almanya, Belçika gibi birçok ülkede Resmi okullarda dil ve din eğitimi verilmektedir. Teşkilat, Almanya’da Berlin İslâm Federasyonu bünyesinde resmi okullarda din dersi verme hakkına sahip olan ilk ve tek İslâmi kuruluştur. Söz konusu hak sadece Berlin eyaleti sınırları içinde geçerlidir, şimdilik Berlin dışında İslâm din dersi uygulaması yoktur.³² Göçmen çocuklarının eğitim sistemine adapte edilmesi, yükseköğretim almalarını teşvik, ev ödevlerine destek kursları, aileler ile iletişim kurmak suretiyle yönlendirme hizmetleri sunan IGMG, sadece Almanya değil hizmet sunmakta olduğu birçok Avrupa ülkesinde Müslüman toplumun eğitim faaliyetleriyle ilgilenen en büyük İslami topluluktur.³³ IGMG’nin eğitim faaliyetleri ve bursları ile okumuş çok sayıda doktor, mühendis, sosyal bilimci ve teknik personel topluma hizmet sunmaktadır.³⁴

3. Milli Görüş Teşkilatı ve Alman Kamuoyu

Avrupa Milli Görüş Hareketi, her ne kadar menşei bakımından Türkiye’de oluşan siyasi bir partiye ait olsa da bugün değişen dünya ve şartlar, hareketi Türk siyasetinden uzaklaştırmaktadır. İslamcı kimliğin evrensel bir moda geçiş sürecinde etkin bir rol üstlenmeye çalışan hareketin iç tartışmaları, Avrupa’da Müslüman olmanın ne anlama geldiğine odaklanmaya başlamıştır. Nitekim hareketin bu değişimi, Avrupa bağlamında kendi içinde bölünmelere de neden olmuştur. Bir tarafta baskın muhafazakâr bir beden varken; diğer yanda daha aşağıda Hollanda bölümü tarafından temsil edilen liberal bir kanat varlık göstermiştir. Hollanda’nın çok kültürlü yapısı ve Almanya Devleti’nin dışlayıcı tavrı, farklılıkların oluşmasında önemli bir etken olmuştur.³⁵ Alman yetkilileri tarafından tanınmayı amaç edinen teşkilat, Müslümanları eğitim ve sosyal hizmet kurumlarıyla birlikte görünür ve aktif bir toplulukta örgütlemeye çalışmaktadır. Yasal fikirlere dayanan teşkilat, bu özelliğiyle Avrupa’da hiç olmayacak ya da çok az güvenlik tehdidi yaratacak konumda görülmektedir.³⁶ Ancak Kur’an ve sünnet ekseninde ümmet anlayışına dayanan bir çizgide hareket eden ve din eğitimini de bu amaç doğrultusunda vermeye çalışan teşkilat, zaman zaman

³²Klaus Gebauer, “Kuzey Ren Vestfalya’daki İslâm Dersinin Tarihçesi”, çev. Hasan Çoşkun, Sürmeli Aydemir, *Türkiye ve Almanya’da Eğitim Tartışmaları*, Ankara: Haccettepe-Taş Yayınevi, 1998, 46-53.

³³ Jonathan Laurence, “Islam ve Citizenship in Germany”, *International CrisisGroup* (2007) https://nanovic.nd.edu/assets/8829/laurence_paper_İslâm_identity_germany_jl.pdf, (05.12.2019).

³⁴<https://www.igmg.org/tr/bildung/>, (20.11.2019).

³⁵ Gündoğmuş ve Arpacı, “Almanya’da Türkiyeli Göçmenlerin Entegrasyon Sürecinde Avrupa Milli Görüş’ün Rolü”, 133-173.

³⁶ Oliver Roy, “Euro İslam: The Jihad Within?”, *Center for the National Interest* 71 (2003): 63-73.

“aşırı dinci grup” olarak da nitelendirilmektedir.³⁷ Örneğin, Federal İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan Alman Anayasası’nın Korunması Yıllık Raporunda IGMG, Müslümanların ev sahibi ülkeye entegrasyonunu engelleyen ve tehdit oluşturan İslam’ın Ortodoks veya köktenci yorumlarını yaymakla suçlanmıştır. IGMG, Avrupa’daki ve özellikle Almanya’daki imajının farkındadır. Bu bağlamda teşkilatın faaliyetlerinin anayasaya uygunluğu ve Avrupa toplumlarındaki bütüncül rolü, Müslümanlara İslami ilkelere dayalı bir yaşam sürdürmeleri için alan yaratıldığı ve bunun Almanya’nın özgür ve demokratik ilkeleriyle tamamen uygunluğu her fırsatta açıklanmaktadır.³⁸ Teşkilat, son zamanlarda toplumla ve Alman yetkililerle diyalog kurmak amacıyla “Açık Cami Günü”, “Komşularla İftar” ve “Buyurun Ben Müslüman’ım” gibi etkinliklerle Almanlarla bir araya gelmeye ve bir arada yaşama düşüncesini canlı tutmaya çalışmaktadır. Teşkilatın çabalarına karşılık Alman halkının büyük çoğunluğu, Müslümanları bir tehdit olarak görmekte ve İslam’ın Batı’ya uygun bir din olmadığı görüşünü savunmaktadır. Almanların Müslümanlara yönelik bu olumsuz genel algısı kendilerine yönelik algıyı da olumsuzlaştırmaktadır. Milli Görüş Teşkilatının yapmış olduğu çalışmalarla hem Alman kamuoyunun hem de Müslümanların birbirlerine yönelik olumsuz algısını değiştirmeye çalıştığı söylenebilir.³⁹ Ancak hareketin bu olumsuz tabloyu ortadan kaldırması için atacağı en önemli adım, Alman yetkililer ve toplumun kurumları arasında yapısal diyalog kurmak için gerekli çalışmaları yapmak olacaktır.

Otoritelerin güvenlerinin kazanılması noktasında, hareketin zaman zaman Alman yetkililer tarafından şüpheyle karşılanmasını savunmuş olduğu ideolojiden ziyade Alman yetkililere kendisini yeterince anlatamamasından kaynaklandığı da ifade edilebilir. Nitekim hareketin Almanya’da kuruluş aşamaları esnasında, cami yapılanması ve bu yapılanmaların birçoğunun Alman yetkililerden gizlenmesi Alman yetkililerin bu harekete şüpheyle yaklaşmasının nedenleri arasında sayılabilir. Bununla birlikte 1990’larda daha görünür bir siyaset izleyen hareket, geçmişte bıraktığı izleri hemen silemeyecektir. Bu zaman diliminden sonra inşa edilen büyük camiler, her ne kadar gizli olarak inşa edilmemiş olsa da Alman mimarisine uygun

³⁷ Erkan Perşembe, “Almanya’da Türklere Ait Dini Kuruluşlar”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996): 157-180.

³⁸ Yıldız ve Verkuyten, “We are not terrorists: Turkish Muslim Organizations and the construction of a moral identity”, 359-381.

³⁹ Gündoğmuş ve Arpacı, “Almanya’da Türkiyeli Göçmenlerin Entegrasyon Sürecinde Avrupa Milli Görüş’ün Rolü”, 133-173.

inşa edilmemesinden dolayı da Alman yetkililer tarafından izlenmelerine ve harekete yönelik zorluklar çıkarılmasına neden olmuştur. Bu noktada örnek olarak Hollanda’da faaliyet gösteren Milli Görüş Teşkilatı gösterilebilir. Teşkilat, 1998 yılına kadar potansiyel tehdit olarak görünürken yetkililer tarafından teşkilat üyeleriyle iletişimi kurumsallaştırma hamleleri şeffaflık ve pozitif ilişkiler kurulmasına yardımcı olmuştur.⁴⁰ Böyle bir ilişkinin Almanya’da da kurulması hem Müslümanlar hem de Almanlar açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır. Ayrıca geçmişte AB birliğine karşı İslam devletlerinin birlikteliğini savunan, Avrupa’yı ve Hıristiyan dünyasını çeşitli yönleriyle eleştiren fikri anlayışın Alman yetkilileri nezdinde şüpheyle karşılanması doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir.⁴¹ Bununla birlikte Alman Anayasasında, herhangi bir toplum kesimi ile din eğitimi konusunda onları temsil eden dinî cemaat ile ortak çalışma zarureti anayasal bir zorunluluktur. Alman yetkilileri, IGMG’nin çalışmalarını beğenmemekle birlikte anayasal zorunluluk olarak onunla mutlaka diyalog kurmalıdır. Bu bağlamda hem IGMG’ye hem de Alman Devleti’ne görevler düşmektedir. Alman yetkililerin de teşkilatla diyalogdan kaçınmaması değişmeyen hiçbir şeyin olmadığı gerçeğinden hareketle teşkilat yöneticileriyle birlikte hareket ederek Alman toplumunun içinde barındırdığı Müslüman nüfusla nasıl barış içinde yaşanır sorusuna cevap aramaları gerekmektedir.⁴² Nitekim IGMG’nin Alman anayasası çerçevesinde İslam cemaati olarak tanınması İslam din dersinin okullarda verilmesini kolaylaştıracak bu durum Müslüman toplumun ev sahibi ülkeye entegrasyonunu da kolaylaştıracaktır.⁴³

⁴⁰ Andrews, “Building Institutional Trust in Germany: Relative Success of Gülen and Milli Görüş”, 511-524.

⁴¹ Milli Görüşün fikir babası olan Necmettin Erbakan’ın birçok söylev ve demecinde bu tarz düşünceleri nasıl savunduğu incelenebilir. Ancak Avrupa düzeyinde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) 2001 yılında *İslami Yasalara Yönelik* Refah Partisi’nin (RP) kapatılmasına ilişkin Türk Anayasa Mahkemesi’nin kararını onaylama kararı bir dönüm noktası sayılabilir. Erbakan’ın RP’nin kapatılmasına karşı AİHM’ye itiraz etme kararı, 'Hıristiyan Avrupa'nın alternatif ve kabul edilebilir bir adalet kaynağı olduğunu zımnen kabul etmesi bakımından düşündürücüdür. İslami adalet kavramının, hayatı boyunca Türkiye’de kurulması için savaştığı bir kişi olarak AİHM’ye başvurmuş olması Milli Görüşün fikri zeminiyle çelişkili bir duruma neden olmuştur. Mahkeme, RP’nin kapatılmasıyla Türk mahkemesinin AİHM’nin 11. maddesini ihlal etmediğine hükmüne varmıştır. Bkz. Ioannis N. Grigoriadis, “AKP and the Paradox of Islamic Europhilia”, *Democratization Journal* 16, sy. 6 (2009): 1194-1213.

⁴² Gündoğmuş ve Arpacı, “Almanya’da Türkiyeli Göçmenlerin Entegrasyon Sürecinde Avrupa Milli Görüş’ün Rolü”, 133-173.

⁴³ Anna Amelina ve Thomas Faist, “Turkish Migrant Associations in Germany: Between Integration Pressure and Transnational Linkages”, *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 24/2 (2008) <http://journals.openedition.org/remi/4542> (09.12.2019).

Sonuç

Alman Anayasasına göre din eğitimi alma hakkı anayasal bir zorunluluktur. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere İslam cemaatlerinin Alman Devleti tarafından tanınması aşamasında anayasaya uygun yapılanmaları gerekmektedir. Tabii bu süreçte Alman yetkililer de İslam cemaatlerine yönelik ön yargılarından kurtulup daha yapıcı ve ılımlı iletişim içinde olması gerekmektedir. Almanya'da en büyük İslam organizasyonu olma özelliğine sahip IGMG'yle de kurulan ilişkiler bu yönde olmalıdır. İslam din dersinin eyaletler tarafından kabul görmesi ve okul müfredatlarına dâhil edilmesi de yine bu işbirliği sayesinde sağlanacaktır.

İGMG, şimdiye kadar sürdürdüğü faaliyetler ve sunmuş olduğu hizmetler açısından hedefine adım adım ilerlemektedir. Bugün dördüncü nesil Avrupa'da yetişmiş durumdadır. Teşkilat, azınlık toplumu olarak şahsiyetli bir nesil yetiştirmeyi ve gelecek nesillere bu anlayışı aktarmayı hedef edinmiştir.

Avrupa'da yaşayan hemen hemen bütün Müslümanların kabulünü almış cemaat yapılanmasının oluşturulması, Müslümanların haklarının savunulması ve korunması açısından gereklidir. Alman toplumu nezdinde, İslâm toplumuna yönelik oluşan ön yargının giderilmesi ve İslâm'ın Batılı insana tanıtılması birlik içinde bulunan güçlü bir şekilde organize olmuş cemaat yapılanmasını gerektirmektedir. IGMG'nin bu konuda üstüne düşen görevleri yerine getirmeye çalıştığı görülmektedir.

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde organize olmuş teşkilat üye sayısı ile Avrupa'da güçlü bir konumdadır. Din eğitimi çalışmalarıyla diğer cemaatlere örnek oluşturduğu görülmekte ve bünyesinde farklı ırka mensup Müslümanları barındırmaktadır. Farklı cemaatlerle de iyi ilişkiler içinde bulunan teşkilat, bugün ve gelecekte yapacağı çalışmalarla Avrupa'da yaşayan Müslümanların haklarını anayasal yollarla arayarak hedefine ulaşabilecek konumdadır. Türkçe ve Almanca verilen İslâm din eğitimiyle birlikte Arapça gibi dillerle eğitimler de verilerek cemaatin üye sayısı artırılabilir. Ayrıca Alman kamuoyuna kendisini tanıtmaya ve anlatabilmesi amacıyla her türlü basın ve yayın aracı kullanılmalıdır.

Bazı Avrupalılar aralarındaki "yabancı" Müslüman unsurlara tepki gösterdikçe, bazı Müslümanları daha savunmacı ve hoşgörüsüz hale getirebildiği de göz ardı edilmemelidir. Alman yetkililer bu gerçeği göz önüne alarak farklı ırklara mensup

grupları bir arada huzur içinde tutabilmek için ötekileştirmemeleri gerektiğini bilmeli ve Alman halkını da bu yönde bilinçlendirmelidir.

Katolik Kilisesinin, 150 yıl varlık mücadelesi verdiği Avrupa ülkelerinde, İslâm'ın hoşgörü ile hüsnükabul görmesi uzunca bir zaman ve mücadele gerektirmektedir. Bu mücadelede Avrupa'da bulunan ve büyük çoğunluğun içinde yer aldığı IGMG teşkilatı ve İslâm cemaatlerine görevler düşmektedir. Ayrıca, Almanya'da en etkili İslâm organizasyonu olan IGMG ile işbirliği içinde olmak Müslüman Nüfusun Almanya'ya uyumunu isteyen Alman Devleti'nin de yararına olacaktır.

Kaynaklar

ANDREWS, M., “Building Institutional Trust in Germany: Relative Success of Gülen and Milli Görüş.” *Turkish Studies* 12, Sayı: 3 (2011): 511-524.

ANNA, A. ve FAIST T., “Turkish Migrant Associations in Germany: Between İntegration Pressure and Transnational Linkages.” *Revue Europeenne des Migrations Internationales* 24/2 (2008): <http://journals.openedition.org/remi/4542>, (09.12.2019).

ARPACI, I. *Türk Siyasetinde Erbakan*, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2017.

AŞGIN, H. İ., “Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Milli Görüş Hareketi”, Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018.

AKKIR, R., “Modern Zamanlarda Ulus-Devlet ve Din-Devlet İlişkilerinin Batı Dünyası Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 1 (2018):113-115.

AKKIR, R., “Türkiye’de Din ile Siyaset İlişkisi Bağlamında Milli Nizam Partisi”, *Sosyal Bilimler Dergisi, Mevzu*, sy. 3 (2020): 115-138.

AY, R. “Türkiye’de Siyasal İslâm Düşüncesinde Yahudi İmajı Milli Görüş Örneği”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011.

BAHÇEKAPILI, M., *Avrupa’da Din Eğitimi*, (yersiz ve tarihsiz), Önder Yayınları.

CAN, S. R., “Bir Siyasallaşma Amili Olarak Milli Görüş Hareketi”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2019.

ÇELİK, L., *Göç Türkler-Almanya’da 50 Yıl*, Almanya-Würzburg: IKG Yayınları, 2012.

....., “Yarım Asırlık Türk Göçü’nün Türkiye ve Almanya’ya katkıları”, *Bielefeld Kültür Derneği konferansı*, Öztürk Gazetesi, Bielefeld, 2012.

GEBAUER, K., “Kuzey Ren Vestfalya’daki İslâm Dersinin Tarihçesi” çev. Hasan Ç. SÜRMEİ A. *Türkiye ve Almanya’da Eğitim Tartışmaları*, Ankara: Haccettepe-Taş Yaymevi, 1998.

ERBAKAN, N., *Davam*, Ankara: MGV Yayınları, 2014.

GENEL, M. G. “Almanya’ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınındaki İzdüşümü Sirkeci Garı’ndan Munchen Hauptbahnhofa”, *Selçuk Üniversitesi Dijital Arşiv Sistemi* 8, sy. 3 (2014): 1-38.

GRİGORİADİS, I. N. “AKP and the Paradox of Islamic Europhilia”, *Democratization Journal* 16, sy. 6 (2009): 1194-1213.

GÜNDOĞMUŞ, B. ve ARPACI I., “Almanya’da Türkiyeli Göçmenlerin Entegrasyon Sürecinde Avrupa Milli Görüş’ün Rolü”, *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ASED)* 3, sy. 1 (2019): 133-173.

HOFHANSEL, C., “Accommodating Islam and the Utility of National Models: The German Case.” *West European Politics*, 33:2, 2010, 10.1080/01402380903538799: 191-207, <https://www.igmg.org/tr/bildung/>, (20.11.2019).

<https://www.youtube.com/watch?v=na5Ydo6rkAA&t=2058s>, (21.11.2019).

KLAUTKE, İ.A. H., “Federal Almanya ve Batı-Berlin’de Müslüman Türkler”. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/775/9918.pdf>, (05.10.2019).

KURTBAY, İ., “Almanya’da Din Devlet İlişkisi Bağlamında Müslüman Toplumu.” *Toplum Bilimleri Dergisi* 10, sy. 19 (2016): 241-258.

LAURENCE, J., “Islam ve Citizenship in Germany”, *International CrisisGroup* (2007) https://nanovic.nd.edu/assets/8829/laurence_paper_İslâm_identity_germany_jl.pdf(05.12.2019).

MAVİŞ, H., *Almanya-Avusturya ve Türkiye’de Din Eğitimi*. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1970.

ÖZTÜRK, E., “Almanya’daki Göçmen Türk Gençlerinin Din Eğitimi Problemleri (Kuzey Ren Vestfalya 10. Sınıf Lise Öğrencileri Örneği)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.

PERŞEMBE, E., “Almanya’da Türklere Ait Dini Kuruluşlar.” *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996): 157-180.

ROY, O., “Euroİslam: The Jihad Within?”, *Center for the National Interest* 71 (2003): 63-73.

TOL, G. ve AKBABA Y., “Islamism in Western Europe: Milli Görüş in Germany”. *Intersiplinary Journal of Redearch on Religion* 12, sy. 6 (2016): 1-16.

TUĞRUL, T., “Milli Görüş Hareketi’nin Temel Karakterleri”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10, sy. 2 (2017): 617-657.

ÜLGE, U., “Siyasal İslam’ın AB’ye Bakış Açısı: Milli Görüş Hareketi Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 29, (2017): 619-632.

YILDIZ, A. A., Maykel Verkuyten, “We are not terrorists: Turkish Muslim Organizations and the construction of a moral identity.” *Ethnicities* 13, sy.3 (2013): 359-381.

YİĞİT, T. I., “Almanya’da İslâm Din Dersinin Gelişimi ve Müfredat Sorunu.” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/, sy. 2 (2010): 299-314.

YORGANCI, S., *Milli Görüş (1969-1980)*, Ankara: Pınar Yayınları, 2009.

YÜKLEYEN, A., “Hollanda ve Almanya’da Devlet Politikaları ve İslâm: Milli Görüş Örneği”, *İdealkent Yayınları* 14, (2014): 88-123.